

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ
ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

МОНОГРАФІЯ

Київ –2025

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДО РОБОТИ
В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Монографія

Київ – 2025

УДК 373.2

І66

Рецензенти:

Гнізділова О. А., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Зданевич Л. В., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Маріупольського державного університету
Міністерства освіти і науки України
(протокол № 7 від 26.02.2025 р.)*

ISBN

І66 Інноваційно-технологічні засади підготовки фахівців до роботи в інклюзивному середовищі закладу дошкільної освіти : монографія [Електронне видання] / [авт.кол. : Ю.О. Демидова, К.Л. Крутій, С.І. Макаренко, О.А. Поповська, О.О. Фунтікова, О.І. Чекан, В.Ф. Яйленко], за заг. ред. Демидової Ю.О.; за наук. ред. К.Л. Крутій, О.А. Фунтікової. – Київ: Маріупольський державний університет, 2025. 307 с.

У монографії «Інноваційно-технологічні засади підготовки фахівців до роботи в інклюзивному середовищі закладу дошкільної освіти» висвітлено особливості професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі дошкільної освіти в контексті викликів сьогодення.

Матеріали монографії адресовано викладачам і студентам закладів вищої освіти, викладачам інститутів післядипломної педагогічної освіти, керівникам і педагогічним працівникам освітніх закладів, а також усім, хто цікавиться питаннями професійної підготовки педагогічних кадрів для роботи в закладах дошкільної освіти.

УДК 373.2

**© Ю. Демидова, К. Крутій, С. Макаренко,
О. Поповська, О. Фунтікова, О. Чекан,
В. Яйленко, 2025**

© МДУ, 2025

ISBN

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ДИСЦИПЛІНИ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	7
1.1. Фунтікова О.О., Яйленко В.Ф. Науковий пошук розв’язання особливих освітніх проблем дітей в інклюзивному середовищі здобувачами вищої освіти.....	7
1.2. Макаренко С.І. Підготовка фахівців до здійснення організаційно-методичного супроводу інклюзивного освітнього середовища закладу дошкільної освіти.....	123
1.3. Демидова Ю.О., Крутій К.Л. Підготовка здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти до роботи з дітьми, які мають розлад із дефіцитом уваги та гіперактивністю, за сертифікатною програмою «Інклюзія. Забезпечення рівних можливостей».....	162
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	236
2.1. Поповська О.А. Підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до використання логоритміки в корекційно-педагогічній роботі з дітьми з особливими потребами.....	236
2.2. Чекан О.І. Особистісно-зорієнтований підхід у векторі розвитку зв’язного мовлення дітей старшого дошкільного віку з аутистичними порушеннями засобами цифровізації.....	274
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	307

ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап розвитку світової спільноти характеризується наявністю яскраво виражених протилежних тенденцій гуманного та антигуманного характеру. Цінність людського життя та здоров'я нівелюється суспільством, але зберігається завдяки прийнятим світовим стандартам і загальним інклюзивним практикам, що розробляються науковцями. Ця тенденція спостерігається щодо інклюзії людей з обмеженими освітніми потребами.

Інвалідизація суспільства, посилена численними екологічними, технологічними та соціальними ризиками, економічними кризами, епідеміями та війнами, призвела до того, що у світі налічується понад мільярд людей з обмеженими можливостями, з яких 80% проживають у країнах, що розвиваються. Кожна людина з проблемами здоров'я (фізичного, психічного, психологічного, соціального, духовного), з вродженою або набутою інвалідністю, яка опинилася в такій ситуації, змушена вирішувати, як включитися в суспільне життя, і кожне суспільство відповідає на питання, що робити з такими дітьми та дорослими людьми, виходячи з власних уявлень і ресурсів.

Зрозуміло, що інклюзія – це процес, що залежить як від рівня економічного добробуту кожної держави та суспільства, так і від його духовного, морального, культурного стану, а ступінь інклюзивності суспільства є маркером для порівняння розвитку. Загальна тенденція уваги до проблеми соціальної та освітньої інклюзії, що спостерігається у всьому світі, свідчить про те, що цей маркер приймається більшістю країн світу, але у кожному конкретному випадку це питання вирішується на рівні уряду та суспільства.

Професійна підготовка майбутнього педагога, який опановує дисципліни інклюзивної спрямованості зумовлюється комплексом об'єктивних чинників, із поміж яких найбільш вагомими є:

- посилення дитиноцентричної тенденції в дошкільній освіті й зміна освітньої парадигми в контексті визнання самоцінності особистості кожного учасника освітнього процесу;

- зміцнення педагогіки партнерства;

- забезпечення академічних прав і свобод закладів вищої освіти, що значно підвищить у подальшому ступінь відповідальності педагогів за надання освітніх послуг;

- підвищення соціально-державних, кваліфікаційних, атестаційних вимог до педагогічних кадрів та закладів вищої освіти у цілому;

- інтеграція сучасних наукових досягнень (зокрема, в галузі педагогіки та психології раннього та дошкільного дитинства, суспільних та гуманітарних наук) та практики професійної підготовки здобувачів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю «Дошкільна освіта. Інклюзія».

З огляду на зазначене розв'язання проблеми професійної підготовки педагогічних кадрів для закладів дошкільної освіти, які запроваджують

інклюзивне навчання дітей дошкільного віку, набуває особливої значущості й ваги.

У представленій монографії проаналізовано стан проблеми професійної підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти, формування у майбутніх педагогів навичок використання технологій інклюзивного навчання дітей дошкільного віку, формування компетентностей, необхідних для роботи в інклюзивному освітньому просторі.

Окремий пласт досліджень представлено розділами монографії, що розкривають підготовку майбутніх педагогів ЗДО до роботи в умовах інклюзивного підходу до навчання дошкільників, до використання інноваційних педагогічних технологій, організації партнерської взаємодії педагога та батьків тощо.

Матеріали пропонованої монографії є результатами досліджень, здійснених викладачами кафедри дошкільної освіти Маріупольського державного університету в межах виконання комплексної наукової теми «Інноваційно-технологічні засади підготовки фахівців до роботи в інклюзивному середовищі закладу дошкільної освіти», а також науковців-партнерів.

Катерина КРУТІЙ,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної освіти

Маріупольського державного університету

2.2. ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У ВЕКТОРІ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З АУТИСТИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Оксана ЧЕКАН,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної та спеціальної освіти
Мукачівського державного університету

Анотація. У публікації розглянуто особистісно-зорієнтований підхід як ключовий компонент педагогічного процесу, що сприяє ефективному розвитку зв'язного мовлення у дітей з аутистичними порушеннями. Дослідження аналізує теоретичні та практичні аспекти застосування означеного підходу, акцентуючи увагу на важливості індивідуалізації освітнього процесу з урахуванням особливостей кожної дитини. Дослідження також розглядає можливості цифровізації як інструменту для підтримки особистісно-зорієнтованого підходу, підкреслюючи значущість інтерактивних і адаптивних навчальних матеріалів у розвитку зв'язного мовлення дітей з аутистичними порушеннями. Особлива увага приділена аналізу праць видатних педагогів минулого і сучасних науковців, що заклали теоретичні основи особистісно-зорієнтованого підходу. На основі отриманих результатів обґрунтовано ефективність особистісно-зорієнтованого підходу в умовах інклюзивної форми освітнього процесу та запропоновано рекомендації щодо подальшого впровадження означеного підходу в освітній практиці.

Ключові слова: особистісно-зорієнтований підхід, розвиток, зв'язне мовлення, діти старшого дошкільного віку, аутичні порушення, цифровізація, індивідуалізація навчання, інклюзивна освіта, педагогічні методики, адаптивні навчальні матеріали, інтерактивне навчання.

Abstract: The publication examines the person-centered approach as a key component of the pedagogical process that promotes effective development of coherent speech in children with autism spectrum disorders. The study analyzes the

theoretical and practical aspects of applying this approach, emphasizing the importance of individualizing the educational process according to the specific needs of each child. The research also explores the potential of digitalization as a tool to support the person-centered approach, highlighting the significance of interactive and adaptive educational materials in the development of coherent speech in children with autism spectrum disorders. Special attention is given to the analysis of the works of prominent educators from the past and contemporary scholars who have laid the theoretical foundations for the person-centered approach. Based on the findings, the effectiveness of the person-centered approach in the context of inclusive education is substantiated, and recommendations are proposed for further implementation of this approach in educational practice.

Keywords: person-centered approach, development, coherent speech, older preschool children, autism spectrum disorders, digitalization, individualized learning, inclusive education, pedagogical methods, adaptive learning materials, interactive learning.

Концептуальні засади особистісно-зорієнтованого підходу у вітчизняному та закордонному освітньому просторі

Історія особистісно-зорієнтованого виникнення пов'язана з такими течіями, як гуманістичний розвиток, екзистенціалізм, неопрагматизм, вільне виховання. Особистісно-зорієнтований підхід є важливим елементом у розвитку як нормотипових дітей так і дітей з особливими освітніми потребами.

Для початку проаналізуємо праці вітчизняних педагогів та видатних педагогів минулого щодо означеного питання. Питання особистісно-зорієнтованого підходу у формуванні особистості дитини з ранніх років та його значення для подальшого розвитку аналізували видатні педагоги минулого, як зарубіжні (Я. Коменський, Ж. Руссо, М. Монтессорі, С. Френе), так і вітчизняні (С. Русова, К. Ушинський, В. Сухомлинський, А. Макаренко).

Моделлю особистісно-зорієнтованого підходу до розвитку та виховання дітей з аутистичними порушеннями є методика М.Монтессорі, де в основі закладено те, що кожна дитина з її можливостями та потребами проходить свій індивідуальний шлях розвитку. Девіз означеної методики звучить так: «Допоможіть мені зробити це самому» [30, с. 57–58]. У праці «Педагогічна антропологія» М. Монтессорі довела, що визначення особистісно-зорієнтованого підходу до розвитку кожної дитячої особистості можливе на основі спостережень за дитиною у діяльності з варіативним дидактичним матеріалом. Надання дитині можливості вибору дидактичного матеріалу сприяє її самодіяльності, розвитку вибірковості, допомагає у самовихованні особистісних якостей, самостійності, підтримці позитивної самооцінки, підвищенню впевненості в собі та збереженню унікальної дитячої своєрідності [34, с. 151].

К. Ушинський, не заперечуючи впливу зовнішніх чинників на дитину, визнавав важливість внутрішніх сил та наголошував на необхідності оцінювати вплив зовнішніх факторів на становлення особистості саме з цієї позиції. Вчений вважав, що завдання педагога полягає не в тому, щоб змінити особистість, а в тому, щоб надати орієнтири для становлення, моральну підтримку та допомогу [46, с. 174].

В. Сухомлинський розробив новаторську методику підтримки індивідуальної своєрідності дитини, засновану на емоційних переживаннях як необхідній умові для розвитку творчих здібностей. Автор вважав, що становлення повноцінної особистості неможливе без надання дитині можливості вільно розвиватись. Найважливішим методом вивчення індивідуальних особливостей кожної дитини Сухомлинський вважав спостереження, визначаючи спостережливість як провідну професійну якість педагога. Вчений також підкреслював важливість вивчення сімейного оточення дитини. У сфері естетичного виховання В. Сухомлинський створив оригінальні форми роботи, основними засобами яких вважав природу, художнє слово, музику та малювання, рекомендував враховувати індивідуальні відмінності при підборі навчального

матеріалу, виборі та поєднанні відповідних форм і методів роботи. Концепція В. Сухомлинського передбачала можливість варіювання (ускладнення, збагачення) освітньо-виховного змісту та використання найбільш ефективних методів і прийомів педагогічної роботи для їх засвоєння дітьми [46, с. 174].

Вчений розвивав власну концепцію виховання, орієнтовану на розвиток творчих здібностей кожної особистості в умовах колективної співдружності, що ґрунтується на етико-естетичних цінностях, інтересах і потребах, які в кінцевому підсумку спрямовані на творчу співпрацю. В. Сухомлинський формулює цілісні гуманістичні педагогічні ідеї: довіра та повага до дитячої особистості, сприйняття освітньої діяльності як насиченого творчими відкриттями процесу пізнання і самопізнання, обмеження впливу колективу на особистість, виховання без покарань, значущість слова та особистості педагога у виховному процесі. Означені ідеї викликали критику з боку офіційної педагогіки, однак Сухомлинський продовжував їх розвивати, зосереджуючи увагу на самоцінності кожної особистості, вільному розвитку дитини, включенні соціального середовища у сферу педагогічних впливів, природному вихованню. В. Сухомлинський звертається до етнопедагогіки, захищає народні імперативи та цінності, інтегруючи їх у всі аспекти педагогічного процесу [10, с.20].

Отже, особистісно-зорієнтований підхід у педагогіці є ключовим елементом у розвитку дітей, незалежно від освітніх потреб. Вивчення праць педагогів, демонструє значущість означеного підходу в освітньо-виховному процесі. Зокрема, методика М.Монтессорі та концепції В.Сухомлинського підкреслюють необхідність індивідуалізації навчання та виховання, що сприяє розвитку самостійності, творчих здібностей та самооцінки дитини.

У 60-х роках минулого століття концепція особистісно-зорієнтованого підходу була обґрунтована в зарубіжних теоріях гуманістичної психології (А. Адлер, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл та ін.). Вчені, які підтримували означений науковий напрям, вважали, що повноцінний освітній процес можливий лише за умови перетворення освітнього закладу на лабораторію для

відкриття унікального «Я» кожної особистості. Науковці стверджували, що основне завдання освітнього процесу полягає у сприянні кожній дитині в усвідомленні себе як особистості, виявленні та розкритті власних можливостей, формуванні самосвідомості, успішному самовизначенні, самореалізації та самоствердженні.

Розкриття сутності особистісно-зорієнтованого підходу можна знайти в працях К. Роджерса. Дослідник обґрунтував концепцію «значущого учіння» як процесу, що формує людину як особистість. Ключовим елементом особистісно-зорієнтованого підходу Роджерс вважав засвоєння сенсів, які складають особистісне значення. Вчений підкреслював, що роль педагога у взаємодії з дітьми має бути збалансованою: педагоги повинні враховувати емоції та ситуації, виявляти людські якості у взаємодії з дітьми, розуміти почуття дитини, приймати її такою, якою вона є, ставитися до дітей позитивно, вести діалог, зосереджувати увагу на тенденціях саморозуміння дітей, забезпечувати особистісні стосунки під час освітнього процесу та створювати позитивний психологічний клімат, що сприяє вільному вираженню тенденцій саморозвитку та самоствердження кожної дитини, незалежно від її особливостей [42].

Ознайомлення з працями К. Роджерса дозволяє стверджувати, що автор, ілюструючи гуманістичний підхід до визначення сутності та ролі освітнього процесу, вважав джерелом підвищення самостійності та активності особистості через особистісно-зорієнтовану спрямованість означеного процесу [42].

Отже, проаналізувавши концепцію особистісно-зорієнтованого підходу минулого століття, можемо узагальнити, що навіть зарубіжні теорії гуманістичної психології 60-х років наголошували на необхідності перетворення освітнього закладу на лабораторію для відкриття унікального «Я» кожної особистості, сприяючи усвідомленню себе, розкриттю власних можливостей, самореалізації і т.д. Сучасні освітні системи також продовжують розвивати ідеї особистісно-зорієнтованого підходу, адаптуючи їх до нових викликів і потреб. Одним із стратегічних завдань реформи освіти в Україні є формування освіченої та творчої

особистості, а також зміцнення фізичного та морального здоров'я. Розв'язання означеного питання включає психологічне та педагогічне обґрунтування змісту та методів особистісно-зорієнтованого підходу, спрямованого на розвиток особистості кожної дитини.

Наукові передумови щодо виникнення особистісно-зорієнтованого підходу

Наукові передумови виникнення особистісно-зорієнтованого підходу поступово формувалися завдяки дослідженням аспектів особистості психологами (О. Бодальов, Л. Виготський, У. Джемс, О. Ковальов, Г. Костюк, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, З. Фрейд, К. Юнг та ін.). Сучасні вимоги до реалізації особистісно-зорієнтованого підходу викладені в працях науковців (К. Абульханова-Славська, Н. Алексєєв, Л. Анциферова, О. Асмолов, Є. Бондаревська, М. Боришевський, В. Давидов, С. Кульневич, В. Моляко, С. Максименко, В. Серіков, І. Якиманська та ін.). Витоки особистісно-зорієнтованого підходу педагогіці були неодноразово розглянуті в працях І. Беха, І. Кона, А. Петровського, Б. Федоришина та ін.

Особистісно-зорієнтована освіта досягається не лише завдяки зовнішнім характеристикам суспільства, але й через внутрішню змістову співпрацю, саморозвиток учасників освітнього процесу та виявлення особистісних функцій. Особистісно-зорієнтований підхід базується на фундаментальних дидактичних дослідженнях, присвячених особистісно-розвивальним функціям навчання та виховання (І. Бех, Г. Ващенко, В. Рибалка, В. Серіков, І. Якиманська та ін.) [7, с. 1-350].

Г. Ващенко, розробляючи концепцію особистісно-зорієнтованої освіти, висунув ідею ідентичності як мети та чинника освітнього досвіду під час освітнього процесу. Теоретичне значення концепції, за Г. Ващенко, полягає у виявленні сутності та умов реалізації індивідуальних функцій освітнього процесу. Практична важливість концепції полягає у створенні правил освітньої практики, які мають слугувати альтернативою традиційному навчанню [9].

Отже, наукові передумови та сучасні вимоги до реалізації особистісно-зорієнтованого підходу, акцентують на важливості індивідуального підходу в освіті, базуючись на внутрішній співпраці та саморозвитку учасників освітнього процесу. Стратегічною метою освітньої системи України є функціонування дошкільної освіти як першої сходинки системи неперервної освіти, розвиток особистості дитини незалежно від особливостей, набуття дитиною життєвої компетентності, її спрямування на творчість та самореалізацію. Цілісний розвиток особистості передбачає розвиток усієї сукупності якостей, згрупованих у чотири підструктури: спрямованість, досвід, психічні процеси, біопсихічні властивості.

У багатьох працях сучасних науковців приділяється увага розробці змісту, форм і методів впровадження особистісно-зорієнтованого підходу до становлення особистості в процесі різних видів діяльності. Дослідники (Л. Артемова, А. Богуш, З. Борисова, Н. Лисенко, Т. Поніманська та ін.), переконливо обґрунтували значення та можливість оптимізації освітньо-виховної роботи в закладах освіти, особливо дошкільних, через впровадження особистісно-зорієнтованого підходу.

Передовсім з'ясуємо сутність поняття «особистість». До XVII століття термін «особистість» не використовувався. Потреба виникла з часом, коли наука досягла певного рівня розвитку і виникла необхідність виділити особистість як індивіда з певними рисами. Отже, поняття «особистість» утворилося від присвійного прикметника «особистий» – того, що належить особі [14].

Особистість трактується як системна якість індивіда, яка включає його взаємодію в різних соціальних зв'язках, що формуються через суспільну діяльність і спілкування [2]. В особистості вбачають людину як соціальну істоту, суб'єкта пізнання та праці; «особу» – в широкому розумінні – конкретну, цілісну людську індивідуальність в єдності її природних і соціальних якостей; у вузькому, філософському розумінні – індивіда як суб'єкта соціальної діяльності, властивості якого детерміновані конкретно-історичними умовами життя суспільства» [27]. Крім того, особистості притаманна самосвідомість, яка виступає як її Я, система

уявлень про себе, що формується у процесі діяльності та спілкування, виявляючись у самооцінках, рівнях самоповаги.

Слово «особистість» («personality») в англійській мові походить від латинського «persona». Спочатку це слово означало маски, які надягали актори під час театральних вистав у давньогрецькій драмі. Раби не вважалися персонами; для цього треба було бути вільною людиною. Вираз «втратити обличчя», що існує в багатьох мовах, означає втрату свого місця і статусу у визначеній ієрархії [48].

Варто зазначити, що в східних мовах (китайській, японській) поняття особистості пов'язане не тільки з обличчям людини, але й з усім її тілом. У європейській традиції обличчя протиставляється тілу, оскільки обличчя символізує душу людини. Для китайського мислення характерне поняття «життєвість», що охоплює як духовні, так і тілесні якості індивіда [36].

Як у східному, так і в західному мисленні збереження «обличчя», тобто особистості, є категоричним імперативом людської гідності. Без цього наша цивілізація втратила б право називатися людською. Наприкінці XX століття це стало серйозною проблемою для сотень мільйонів людей через численні соціальні конфлікти та глобальні проблеми, які можуть знищити людину [27].

Отже, спочатку поняття «особистість» включало зовнішній, поверхневий соціальний образ, який індивідуальність приймає, виконуючи певні життєві ролі – своєрідну «личину», суспільне обличчя, звернене до оточуючих.

В українському педагогічному словнику зазначено, що особистість – це конкретна людина, яка є представником певного суспільства або соціальної групи, займається певною діяльністю, усвідомлює своє ставлення до світу і має індивідуально-психологічні відмінності. В особистості виділяється її суспільна сутність, адже поза суспільством людина не може стати особистістю: людину створює природа, а формує її суспільство. Основні особливості особистості визначаються змістом світогляду та його психологічною сутністю, цілісністю переконань, усвідомленням свого місця в суспільстві, змістом і характером

потреб та інтересів, а також співвідношенням і проявом різних особистісних якостей [11].

Для філософів особистість – це унікальна духовно-тілесна цілісність людини, яка діє як суб'єкт життєдіяльності зі власним «Я». Така людина вільна і несе повну відповідальність за свої вчинки, є автором свого життя, визначає його зміст, цілі та ідеали. Німецький філософ Іммануїл Кант вважав, що особистість повинна виконувати моральний обов'язок, який належить світові свободи, потреб і природи. У європейській філософії існує напрямок – персоналізм, де особистість вважається найвищою цінністю. Такі ідеї відображені у працях давньогрецьких та давньоримських філософів, (Сократ, Платон, Арістотель і Хома Аквінський та ін.) [14].

Філософи М. Шелер та К. Ясперс розглядають особистість як суто духовну сутність, проводячи паралель між духовним світом та світом особистості, де присутні тільки гідні якості [49].

Американський філософ В. Джеймс виділяє три критерії для визначення особистості: фізичний фактор (тіло, одяг, оточення, будинок, результати діяльності), соціальний фактор (роль у сімейних, товариських, професійних відносинах) і духовний фактор (інтелект, моральність, релігійність) [13].

Сучасна філософія розглядає особистість через призму суспільної поведінки, акцентуючи увагу на світоглядних, естетичних та духовних нормах [14].

Психологи визначають особистість як сукупність звичок і переваг, знань і досвіду, психофізичних особливостей людини, її повсякденної поведінки та взаємозв'язків із суспільством і природою. К. Юнг виділив компоненти (архетипи) особистості:

- самість – центр і вираз психологічної цілісності індивіда;
- тінь – автономна частина особистісних установок із усвідомленим уявленням про себе;
- аніма та анімус – жіночий і чоловічий початок;
- его – вираз особистого «Я» у взаємозв'язку з навколишнім світом;

- персону – соціокультурна роль людини у суспільстві [40].

Для психологів особистість – це унікальне створення з власними думками, особливостями та виразом свідомості, яке розкривається в процесі спілкування та предметної діяльності [27].

У соціології особистість є центральним поняттям. Її значення важливе для розвитку та відносин у суспільстві. Соціологія як наука визначає особистість як набір соціальних характеристик, зосереджених на контролі поведінки, самосвідомості та самооцінці. Соціалізація здійснюється через освоєння культурних і соціальних ролей, що дозволяє людині стати повноцінним членом суспільства. Соціальне середовище та процес соціалізації перетворюють біологічну істоту на соціальну, тобто з індивіда формується особистість [45].

І. Бех [6, с. 27-33] пропонує дещо інше визначення особистості. На його думку, особистість – це людина як автор вільної дії, тобто такої, що не залежить від безпосередньої проблеми або ситуації, спрямованої на майбутнє.

Отже, особистість – це результат соціалізації індивіда в процесі комунікації та взаємозв'язку в суспільстві. Особистість формується під впливом генетичних особливостей та навколишнього оточення.

Особистісно-зорієнтований підхід у контексті розвитку дитини з аутистичними порушеннями

Поняття «особистість» тісно пов'язане з особистісно-зорієнтованим підходом, тому згідно з темою дослідження перейдемо до розгляду особистісно-зорієнтованого підходу сучасної дитини.

О. Погорілий [37] підкреслює, що особистісний підхід у широкому розумінні означає, що всі психічні процеси, властивості та стани розглядаються як притаманні конкретній дитині, будучи похідними від її індивідуального й суспільного буття та визначаються його закономірностями.

За С. Ніколаєнко особистісно-зорієнтований підхід передбачає, що в центрі уваги знаходиться особистість дитини, її унікальність і самоцінність, а також її суб'єктивний досвід, який спочатку виявляється, а потім узгоджується зі змістом

освіти [35; 39]. Вчена акцентує, що особистісно-зорієнтований підхід складається з трьох основних складових: розуміння, прийняття, визнання. Розуміння зосереджене на внутрішньому світі дитини. Важливою складовою є ступінь сугестивності, яку повинен визначати педагог [35]. При високому ступені навіюваності дитина легко піддається впливу, є нестійкою до емоційних проявів та екстремальних ситуацій. Для таких дітей характерні стани афекту та істеричні прояви.

Прийняття передбачає повністю позитивне ставлення до всіх проявів характеру дитини. Означений етап є одним із найважливіших, оскільки включає не лише позитивне сприйняття особистості, але й впевненість у тому, що суспільство приймає її з усіма особливостями та недоліками. Важливо дати дитині зрозуміти, що вона може бути собою.

Визнання полягає в усвідомленні дитиною власної індивідуальності. Дитина має право бути собою з повним схваленням дорослими її поглядів та суджень. Дорослі можуть не поділяти певні погляди та пріоритети дитини, але їх прийняття означає віру в її самовдосконалення. На цьому етапі можна не погоджуватися з поглядами дитини, але не можна їх засуджувати [35].

О. Кононко стверджує, що особистісно-зорієнтований підхід спрямований на формування ціннісного ставлення до дитини, враховує, що всі зовнішні педагогічні чинники, заломлюючись через внутрішні особливості особистості, завжди діють опосередковано на індивідуальність дитини, на її психологічні властивості, спираючись на її активність [26]. Т. Кравченко зазначає, що особистісно-зорієнтований підхід орієнтує на виявлення можливостей самобутнього особистісного образу, розвитку суспільних сил дитини, взаємодії з природою, людьми, нацією, культурою, передбачаючи дослідження ієрархії цілей особистісного саморозвитку [29].

В українсько-англійському словнику вказано, що особистісно-зорієнтований підхід – це форма освітнього процесу, яка базується на особистості

та її внутрішній цінності: кожна особистість має суб'єктивний досвід, який спочатку формується, а потім інтегрується у зміст освіти [50].

Зважаючи на те, що дисертаційне дослідження стосується дошкільної та спеціальної освіти, зацентруємо увагу на особливостях реалізації особистісно-зорієнтованого підходу в контексті розвитку сучасної дитини дошкільного віку з аутистичними порушеннями.

Сутність означеного підходу полягає в організації педагогічного впливу в освітньому процесі закладу дошкільної освіти з метою забезпечення кожній дитині, незалежно від особливостей, умов для повноцінного особистісного становлення. За В. Кузьменко, особистісно-зорієнтований підхід розглядається як: засіб забезпечення індивідуальної своєрідності у розвитку дитини та максимального розвитку потенційних здібностей; визначальний чинник ефективності будь-яких педагогічних дій [31, с. 5].

Є. Карпіловська акцентує, що особистісно-зорієнтований підхід являє собою цілеспрямований, планомірний і спеціально організований педагогічний процес, який спрямований на розвиток дітей з особливими освітніми потребами, беручи до уваги їх індивідуальні особливості, інтереси та здібності, що допомагає формуванню дитини як особистості [18].

У працях І. Руденко вказано, що особистісно-зорієнтований підхід зосереджується на унікальності та самостійності кожної дитини. Визнання дитини з особливими освітніми потребами як особистості, принцип відсутності бездарних дітей і принцип неповторності кожної дитини є основою особистісно-зорієнтованого підходу [43].

У центрі особистісно-зорієнтованого підходу знаходиться розкриття здібностей дитини, зосереджуючись на особистості дитини, самотності, самостійності та суб'єктивному досвіді. Спочатку розвиваються зазначені якості, а потім узгоджуються зі змістом освіти [12, с. 31–35].

Основні положення особистісно-зорієнтованого підходу в корекційній роботі з дітьми з аутистичними порушеннями, включають: пріоритет

індивідуальності, самоцінності та самобутності дитини як активного носія суб'єктивного досвіду; особливу роль педагога в реалізації розвивального процесу; необхідність створення умов для розкриття можливостей дитини. Метою підходу є встановлення життєвого самовизначення дитини-аутиста [44].

Для ефективного застосування особистісно-зорієнтованого підходу в роботі з дітьми з аутистичними порушеннями, педагоги мають бути готові відмовитися від стабільного та чітко визначеного розпорядку дня. Важливо розуміти, що виховання і розвиток дітей з особливими освітніми потребами залежать від самих дітей, враховуючи унікальність кожної особистості. Кожна дитина має право висловлювати свої думки, бути собою і виявляти свої справжні почуття. У розвитку дітей дошкільного віку з аутистичними порушеннями важливу роль відіграє вільна діяльність із прихованим змістом, де дитина грається, а педагог спрямовує свої зусилля на розвиток та виховання. Створення ситуацій успіху для задоволення власних потреб дітей дошкільного віку з аутистичними порушеннями є непростим завданням, але його необхідно практикувати для забезпечення вільного розвитку дитини [26].

Запровадження інклюзивного навчання не замінює спеціальну освіту, але значно розширює можливості для гармонійного розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Сьогодні фахівці виконують велику роботу для розвитку інклюзії в нашій країні, однак ще багато чого потрібно зробити. Найскладніше – це зміна свідомості людей, які беруть участь у процесі інклюзії. Ідея інклюзії приваблива, проте важливо розуміти, що дитина з особливими освітніми потребами потрапляє в середовище дітей зі звичайними можливостями, що вимагає від неї значно більше зусиль і концентрації. Те, що звичайним дітям дається легко, може бути дуже складним для дитини з особливостями розвитку. Педагоги повинні усвідомлювати необхідність змін у методах викладання та підходах до навчання дітей з ООП [24].

Особистісно-зорієнтована освіта спрямована на гуманістичні цінності. Гуманність включає здатність до співпереживання та співучасті, що вимагає

переосмислення усталених стереотипів у освітньо-виховному процесі, переорієнтації цінностей та висунення на передній план самоцінності особистості. Ціннісне ставлення до інших людей базується на повазі до людського життя та визнанні його найвищою цінністю [22].

Впровадження інклюзивного підходу в сучасній освіті є революційним і конструктивним. На сьогодні, освітні заклади дозволяють застосовувати особистісно-зорієнтований підхід для навчання дітей з особливими освітніми потребами, що покращує їхню успішність під час освітнього процесу. Виховання дітей з аутистичними порушеннями вимагає більшої уваги до їхніх індивідуальних особливостей. Важливо пам'ятати, що пізнавальні ресурси дитини зростають. Чим більше дитина залучена до освітнього процесу, тим вища ймовірність, що з часом вона зможе освоїти те, що раніше було недосяжним. Необхідно враховувати можливості дитини відповідно до її розвитку, а не зосереджуватися лише на медичному діагнозі. Важливе значення у формуванні особистості дитини з аутистичними порушеннями має сім'я, партнерство між батьками та освітнім закладом, оскільки батьки можуть надати важливу інформацію про свою дитину, враховуючи її можливості [21]. Для дітей з особливими освітніми потребами важливим є здоровий психологічний клімат в оточенні, що забезпечує їх гармонійний розвиток і розкриття потенційних можливостей. Основним результатом роботи є покращення якості життя осіб з особливими потребами через створення комфортних умов для розвитку їхнього потенціалу. Важливо, щоб супровід дітей з особливими освітніми потребами не заважав освітньому та комунікативному простору інших дітей.

Сучасні науковці (А.Колупаєва, Е.Данілавичюте, С.Литовченко, О.Таранченко та ін.) вважають, що освіта для осіб з особливими освітніми потребами повинна бути особистісно-зорієнтованою та сприяти їхньому розвитку. Основним принципом створення сприятливих умов для освітнього процесу є визнання цінності, унікальності та цілісності особистості дитини. Стиль навчання дітей з особливими потребами має враховувати їхні індивідуальні способи пізнання

світу. Освітнє середовище повинно забезпечувати постійний індивідуалізований зворотний зв'язок. Дорослі, які працюють з дітьми, повинні об'єднувати зусилля для успішної інтеграції дітей з особливими потребами в доросле життя [21].

У рамках особистісно-зорієнтованого підходу освітній процес сприймається як основа для підготовки дитини до життя в громадянському суспільстві, що відповідає філософії сучасної освіти. При правильному підході до дітей з аутистичними порушеннями в умовах особистісно-зорієнтованого підходу розвиваються такі якості, як здатність до самостійного вибору, уміння рефлексувати та об'єктивно оцінювати власні досягнення та невдачі, пошук свого призначення, творчість та відповідальність. Означений процес зосереджений навколо дитини, яка є головною дійовою особою. При цьому враховуються індивідуальні особливості та потреби всіх інших дітей у групі. Завдання педагога полягає у виявленні та максимальному розвитку здібностей кожної дитини відповідно до її можливостей [22].

Основна увага сучасного педагога (спеціальний педагог, вихователь, педагог-логопед, дефектолог, реабілітолог та ін.) має бути спрямована на розвиток незалежності, самодостатності, повноцінності та самоконтролю. Виховна робота починається з оцінки успіхів дитини. Важливо не порівнювати дитину з іншими, а зосереджуватися на її особистих досягненнях. Якщо дитина зробила щось краще, ніж учора, це варто відзначити словесно. Акцент робиться на зусиллях і прагненні стати кращим. Особлива увага приділяється успіхам у творчості, самостійності та ініціативності. Як правило, похвала навіть за мінімальні досягнення пробуджує віру в свої сили та можливості. Своєчасна похвала може перетворити слабку дитину на сильну особистість, оскільки це свідчить про схвалення її починань у суспільстві [24].

Отже, особистісно-зорієнтований підхід не лише сприяє максимальному розвитку потенційних здібностей кожної дитини, але й підвищує ефективність педагогічної роботи в цілому, забезпечуючи умови для повноцінного

особистісного становлення кожної дитини, незалежно від особливих освітніх потреб в освітньому процесі.

Особистісно-зорієнтований підхід передбачає диференціацію та подальшу інтеграцію змісту освітньо-виховної роботи. У освітньому процесі особистісно-зорієнтований підхід реалізується через варіативне використання педагогом системи засобів, форм, методів і прийомів, спрямованих на розвиток певних особистісних якостей дитини. Під час освітньо-виховного процесу особистісно-зорієнтований підхід передбачає:

- розширення вимог до змісту та якості засвоєння навчального матеріалу;
- зміну співвідношення фронтальних та індивідуальних форм організації освітньої діяльності на користь останніх;
- варіювання темпів оволодіння програмовими знаннями;
- регламентацію наданої дітям допомоги відповідно до їх індивідуальних потреб [16].

Отже, особистісно-зорієнтований підхід передбачає не стільки формування особистості із заданими властивостями, скільки створення умов для повноцінного прояву та розвитку особистісних функцій учасників освітнього процесу. Виведена базова ціннісна орієнтація сучасного педагога (спеціальний педагог, вихователь, педагог-логопед, дефектолог, реабілітолог, практичний психолог та ін.), визначає його позицію у взаємодії з кожною дитиною в колективі. Особистісно-зорієнтований підхід допомагає сучасному педагогу та дитині з ООП усвідомити себе особистістю, виявити та розкрити власні можливості, сформувати самосвідомість, реалізувати особистісно значущі та суспільно прийнятні способи самовизначення, самореалізації та самоствердження.

Принципи особистісно-зорієнтованого підходу у роботі з дітьми з аутистичними порушеннями

Особистісно-зорієнтований підхід ґрунтується на принципах варіативності та диверсифікації, який визнає різноманітність змісту, поєднання різних рівнів

складності, форм та методів організації освітнього процесу, що забезпечує можливість вибору як для педагогів, так і для дітей у спільній діяльності, спрямованій на поглиблення пізнавального процесу, що є основою педагогіки співробітництва.

Згідно напрацювань С. Гончаренка, до особистісно-зорієнтованого підходу додається важлива складова – психолого-педагогічна підтримка. Її метою є спільне (діти, батьки, педагоги, психологи, спеціальні педагоги та ін.) визначення актуальних інтересів дітей. При цьому встановлюються цілі, можливості та шляхи подолання перешкод, що заважають дітям зберігати свою людську гідність у різних складних ситуаціях і самостійно досягати бажаних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні та поведінці, що передбачає формування культури відносин із власним внутрішнім світом та є необхідним для осмисленого вибору відповідей на питання про сенс життя та призначення обраної професійної діяльності. Отже, процес педагогічної підтримки характеризується допомогою дитині у її індивідуальному становленні та саморозвитку, вибудовуванні власної програми та траєкторії життя [10, с.55].

У контексті використання цифрових технологій, особистісно-зорієнтований підхід до розвитку дітей з аутистичними порушеннями передбачає створення інтерактивних і адаптивних навчальних матеріалів, що дозволяє дітям навчатися у власному темпі, з урахуванням індивідуальних потреб та особливостей.

Сучасні наукові дослідження визначають особистісно-зорієнтований підхід як принцип освіти, який передбачає організацію освітнього процесу з урахуванням індивідуальних (зокрема, вікових) відмінностей у дітей та їхніх здібностей. Впровадження означеного принципу стимулює активний пошук ефективних методів організації освітньо-виховної роботи з різними категоріями дітей, а також перевірку ефективності обраних методів, прийомів і засобів у процесі групової та індивідуальної взаємодії [4].

Втілення ідеї особистісного розвитку дитини починається з розробки різноманітних педагогічно доцільних навчальних матеріалів і завершується

оцінкою результатів їх засвоєння. Універсалізація або стандартизація форм, методів, дидактичних чи методичних прийомів знижує ефективність освітнього процесу. Однак певна уніфікація є доцільною і необхідною, коли йдеться про загальні дидактичні закономірності, правила та принципи, що допомагають обґрунтовано конструювати освітньо-виховний процес дітей дошкільного віку [17, с. 31].

Т. Алексєєнко пропонує принципи особистісно-зорієнтованого підходу [1]:

Принцип самоактуалізації. Кожна дитина має потребу у реалізації власних інтелектуальних, мистецьких та фізичних здібностей. Важливо заохочувати та підтримувати прагнення дітей до виявлення та розвитку своїх природних і соціально-набутих можливостей.

Принцип індивідуальності. Головним завданням будь-якого закладу освіти є створення умов для розвитку особистості вихованця. Необхідно не лише враховувати індивідуальні особливості кожної дитини, але й усіляко сприяти їхньому подальшому розвитку.

Принцип суб'єктивності. Потрібно допомогти дитині стати активним суб'єктом життєдіяльності в групі та школі, сприяючи формуванню і збагаченню особистого досвіду дитини.

Принцип вибору. Кожна дитина незалежно від особливостей має жити, навчатися і виховуватися в умовах постійного вибору, отримуючи можливість обирати цілі, зміст, форми і методи організації освітньо-виховного процесу та життя в групі.

Принцип творчості та успіху. Індивідуальна та колективна творча діяльність дозволяє визначати і розвивати індивідуальні особливості кожної дитини незалежно від особливостей. Завдяки творчій діяльності діти можуть виявляти свої таланти та дізнаватися про власні сильні сторони.

Принцип довіри та підтримки. Віра в дитину, довіра та підтримка її прагнень до саморегуляції і самоствердження повинні замінити надмірну

вимогливість і контроль. Не зовнішні впливи, а внутрішня мотивація є визначальною для успіху навчання та виховання дитини.

У працях К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін. також закладені принципи, що можуть бути основою сучасної концепції особистісно-зорієнтованого підходу. Хоча В. Сухомлинський не формулював конкретні принципи або методи означеного підходу, більшість його праць присвячені питанням особистісного та індивідуального підходу до дітей, що вирішує проблеми впровадження сучасних принципів особистісно-зорієнтованого підходу.

Одне з ключових положень у системі поглядів В. Сухомлинського на сутність особистісно-зорієнтованого підходу - це положення про унікальність кожної дитини. Саме означене положення є основою усієї системи поглядів Сухомлинського на питання навчання та виховання. Положення про унікальність кожної дитини також важливе для концепції особистісно-зорієнтованого підходу, оскільки з нього випливає ідея дитини як найвищої цінності та, відповідно, головного суб'єкта освітньо-виховного процесу, що дозволяє сформулювати перший фундаментальний принцип особистісно-зорієнтованого підходу до навчання і виховання – принцип унікальності кожної дитини [33, с. 5-11].

Положення про унікальність кожної дитини тісно пов'язане з іншим положенням В. Сухомлинського – про відсутність нездібних, бездарних і лінивих дітей. Від означеного положення випливає принцип особистісно-зорієнтованого підходу до навчання та виховання – визнання відсутності нездібних дітей. З іншого боку, положення про відсутність нездібних, бездарних і лінивих дітей пов'язане з положенням про нерівність розумових здібностей дітей, що на перший погляд суперечить попередньому. Проте, це не є суперечністю, оскільки нерівність розумових здібностей обумовлена різними розумовими задатками дітей, що є важливим аспектом сучасного освітньо-виховного процесу. Отже, третій принцип особистісно-зорієнтованого підходу за В. Сухомлинським – врахування нерівності розумових здібностей дітей.

Навчання та виховання дітей з високими розумовими здібностями зазвичай не викликає труднощів. Однак що робити з дітьми, які мають знижені здібності до навчання? В. Сухомлинський вважає, що це можливо лише за допомогою спеціальних заходів, які передбачають тонкий та делікатний індивідуальний підхід. Отже, четвертий принцип особистісно-зорієнтованого підходу до навчання та виховання полягає в індивідуалізації освітньо-виховного процесу [33, с. 5-11].

Індивідуалізація освітньо-виховного процесу передбачає навчання та виховання кожної дитини за індивідуальним планом. В. Сухомлинський у статті «Народний учитель» пише, що якщо в дитячому садку є шістдесят вихованців, то це означає, що потрібно знайти шістдесят індивідуальних підходів. Природні здібності, нахили і таланти складають індивідуальні особливості дітей, а їх виявлення є сутністю п'ятого принципу особистісно-зорієнтованого підходу до навчання та виховання – принципу врахування індивідуальних особливостей дітей [5].

В. Сухомлинський, розкриваючи сутність індивідуального та диференційованого підходу до навчання та виховання дітей, завжди підкреслював важливість особистості дитини. Отже, шостий принцип особистісно-зорієнтованого підходу до навчання та виховання, який базується на педагогічних ідеях Сухомлинського, полягає у визнанні кожної дитини як особистості. Основне завдання принципу – зберігати та розвивати в дитині почуття людської гідності. Це завдання В. Сухомлинський вважав одним із найскладніших і найделікатніших для педагога, надаючи йому особливого значення, про що свідчить часте використання терміна «людська гідність» у його роботах.

Поважне ставлення до людської гідності та особистості дитини, за словами В. Сухомлинського, є найважливішим педагогічним інструментом, що дозволяє зберегти всі позитивні людські якості, закладені в дитині від народження – доброту, людяність, активність – і не дає можливості розвинути негативним рисам, таким як безвольність, безсердечність та жорстокість.

Згідно зі словами В. Сухомлинського, кінцевою метою такого підходу є створення дуже ніжного та тонкого почуття: прагнення бути кращим, ніж був учора. Відповідне бажання формується багатьма способами: через красу, людяність, доброту, чуйність; на прикладі педагогів і батьків; правдою; наставництвом; подоланням труднощів тощо. Проте основним методом є радість. У праці «Духовний шлях вихованця» В. Сухомлинський зазначає, що життєвий шлях від дитинства до підліткового віку має бути наповнений радістю та бадьорістю. Радість – це позитивні емоції. Досвід як позитивних, так і негативних інтелектуальних почуттів впливає на духовний розвиток дитини. Отже, наступний, сьомий принцип особистісно-зорієнтованого підходу до навчання та виховання – це принцип отримання позитивних емоцій від освітнього процесу [33, с. 5-11].

Успіхи талановитих дітей під час освітнього процесу можуть призвести до почуття запаморочення від успіхів і зазнайства. Щоб уникнути негативних наслідків, В. Сухомлинський рекомендує вміло направляти дітей на шлях подолання труднощів. Означений підхід сформульовуємо як восьмий принцип особистісно-зорієнтованого підходу – навчання через подолання труднощів.

Навчання – це складна розумова праця, яка для успішності має бути цікавою і привабливою для дітей. Цікавим може бути не лише предмет, а й метод його вивчення. В. Сухомлинський у статті «Розумова праця та зв'язок школи з життям» зазначає, що одним із найефективніших методів пізнання є дослідницький підхід до освітньо-виховного процесу. Отже, дев'ятий принцип особистісно-зорієнтованого підходу до освітнього процесу – це принцип дослідницького підходу до виховного процесу.

Пошуково-дослідницька діяльність є одним із аспектів самостійного здобування знань дітьми, якому В. Сухомлинський надавав великого значення. Звідси впливає десятий принцип особистісно-зорієнтованого підходу – принцип обов'язковості самостійної розумової праці дітей у освітньому процесі [5].

В. Сухомлинський вважав, що людяність, любов, доброта, чуйність, сердечність і тактовність щодо дітей є важливими чинниками ефективного

освітнього процесу. Одинадцятий принцип, що впливає з означеного, можна сформулювати як принцип людяності, чуйності та тактовності у відношенні до дітей. З чим тісно пов'язане інше положення В. Сухомлинського – розуміння оцінки як інструмента виховання, а не покарання. Отже, дванадцятий принцип особистісно-зорієнтованого підходу за Сухомлинським – це принцип використання оцінки знань дітей як інструмента виховання.

Положення про взаємозалежність особистості та колективу як сукупності особистостей можна сформулювати як тринадцятий принцип особистісно-зорієнтованого підходу – принцип взаємозалежності колективу та особистості під час освітньо-виховного процесу.

Положення про необхідність високих особистих якостей педагога, розроблене Сухомлинським, може бути визначене як чотирнадцятий принцип особистісно-зорієнтованого підходу до навчання та виховання – принцип залежності розвитку особистості дитини від особистості педагога. Перша вимога до педагога – любов до своєї справи. Друга вимога – висока кваліфікація. Третя вимога – високі моральні якості. Четверта вимога – творчий підхід до освітнього процесу [5].

Положення В. Сухомлинського про наявність численних складних взаємозв'язків і взаємозалежностей між різними елементами освітньо-виховного процесу можна визначити як п'ятнадцятий принцип особистісно-зорієнтованого підходу до навчання і виховання – принцип розгляду освітньо-виховного процесу як складної системи.

Отже, погляди В. Сухомлинського на особистісно-зорієнтований підхід до навчання та виховання дітей мають фундаментальне значення для сучасної педагогіки. Унікальність кожної дитини, відсутність нездібних дітей, врахування нерівності розумових здібностей, індивідуалізація освітньо-виховного процесу, повага до людської гідності, надання позитивних емоцій від освітнього процесу, навчання через подолання труднощів, дослідницький підхід, самостійна розумова праця, людяність і тактовність, взаємозалежність колективу та особистості, а

також залежність розвитку дитини від особистості педагога – всі означені принципи є невід’ємними складовими ефективного освітнього процесу, що спрямовані на створення умов, де кожна дитина максимально реалізовуватиме свої потенціали, розвиватиме здібності та зберігатиме почуття власної гідності. Ідеї Сухомлинського залишаються актуальними, сприяючи формуванню гармонійно розвинених особистостей у сучасному освітньому просторі. На основі чого можна зробити висновок про необхідність реалізації особистісно-зорієнтованого підходу в сучасних освітніх закладах.

Засоби цифровізації як інструмент особистісно-зорієнтованого підходу щодо розвитку зв’язного мовлення дітей старшого дошкільного віку з аутистичними порушеннями

Відповідно зацентруємо увагу на особистісно-зорієнтований підхід у векторі розвитку зв’язного мовлення дітей старшого дошкільного віку з аутистичними порушеннями засобами цифровізації.

На сьогодні проблема формування мовлення у дітей старшого дошкільного віку з аутистичними порушеннями є досить актуальною, оскільки ступінь розвитку мовлення впливає на рівень соціальних та пізнавальних досягнень дитини, вміння висловлюватися та здобувати знання. Розв’язання означених проблем мовленнєвої компетентності дітей має здійснюватися в процесі їх щоденного спілкування з вихователями, спеціальними педагогами, батьками та однолітками, інтегруючись у різні види діяльності.

Формування мовленнєвої компетентності особистості дитини дошкільного віку з аутистичними порушеннями має на меті не лише розвиток мовлення, але й процес формування внутрішнього суб’єктивного світу особистості з урахуванням індивідуальних психологічних особливостей кожної дитини. Реалізація означених форм мовленнєвої компетентності можлива завдяки використанню особистісно-зорієнтованого підходу, який передбачає індивідуальний розвиток дітей старшого дошкільного віку в закладі дошкільної освіти.

А. Богуш вважає, що компетентність дошкільника є комплексною характеристикою особистості, яка відображає результати попереднього психічного розвитку та включає знання, вміння, навички, креативність, ініціативність, самостійність, самооцінку, самоконтроль і т.д. [3].

Проблему впровадження особистісно-зорієнтованого підходу в освітньому процесі закладів дошкільної освіти як одного з принципів організації розвитку дітей, формуючи при цьому мовленнєву компетентність, що обґрунтовується сучасними програмами, а також психологією і педагогікою, досліджують А. Богуш, Ю.Руденко, І. Непомняща, І. Срезневський, С. Русова, С.Хаджирадева, Т.Чиркова, І.Тараненко, В. Ляпунова, Л. Мацук та інші. Дослідники стверджують, що врахування індивідуальності кожної дитини збільшує можливість швидше та якісніше сформувати мовлення в певний період життя.

Формування мовленнєвої компетентності є одним із ключових факторів становлення особистості в закладі дошкільної освіти, особливо у період старшого дошкільного віку, який є найбільш сприятливим для розвитку зв'язного мовлення. Оволодіння рідною мовою на належному рівні у віці п'яти-семи років значно сприяє подальшому успіху дитини в майбутньому. Якщо дитина не досягає певного мовленнєвого розвитку до п'яти-семи років, то процес розвитку мовлення може бути менш успішним на більш пізніх вікових етапах.

Мовлення є важливим показником інтелектуального розвитку. За віковою періодизацією діти старшого дошкільного віку сягають п'яти-шести років, відрізняються від молодших і старших дітей психологічними особливостями, зокрема особливостями пам'яті, сприймання, мислення, уяви, уваги та мовлення. Розглядаючи мовленнєвий портрет дитини старшого дошкільного віку, варто взяти до уваги її особистість та сформованість різних видів мовленнєвої компетентності. Мовлення є унікальною формою діяльності дитини, результатом її зусиль в освоєнні життєвого простору, який її оточує. Для дітей з аутистичними порушеннями означений процес потребує особливого підходу. Необхідно, щоб

результат а саме оптимізація зв'язного мовлення, було правильно сформовано [8, с. 6-10].

Мовленнєвий розвиток дітей старшого дошкільного віку все більше привертає увагу сучасних педагогів у сфері лінгводидактики. Науковці прагнуть вдосконалювати різноманітні методи роботи з дітьми, що мають особливі освітні потреби, а також досліджувати проблеми зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку з аутистичними порушеннями. Правильність мовлення є предметом уваги психолінгвістів, лінгвістів, педагогів, методистів і дефектологів, зокрема А. Богуш, Л. Калмикова, Г. Ніколайчук, В. Орфинська, В. Тищенко, М. Шеремет та інші. Формування зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку з аутистичними порушеннями регламентується нормативними документами (Закон України «Про освіту» та Закон України «Про дошкільну освіту»).

Закон України «Про освіту» визначає основні принципи та засади функціонування освітньої системи в Україні. Зокрема, стаття 3 Закону встановлює, що «освіта є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства та держави». Важливим положенням є забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх громадян, включаючи дітей з особливими освітніми потребами, що включає й дітей з аутистичними порушеннями [15, с. 380].

Закон України «Про дошкільну освіту» акцентує увагу на забезпеченні якісної дошкільної освіти для всіх дітей. У статті 22 закону зазначається, що «базовий компонент дошкільної освіти включає умови, що забезпечують рівний доступ до якісної дошкільної освіти, розвиток особистості кожної дитини, її здібностей та інтересів, зокрема дітей з особливими освітніми потребами» [15, с. 259].

Означені нормативні документи закладають основи для інклюзивного підходу у вихованні дітей з аутистичними порушеннями, забезпечуючи право на якісну освіту та розвиток мовленнєвої компетентності в дошкільних закладах. Вважаємо, що для формування мовленнєвої компетентності дітей старшого

дошкільного віку з аутистичними порушеннями найбільш ефективним є використання особистісно-зорієнтованого підходу. Вивчення та використання особистісно-зорієнтованого підходу допоможе сформувати мовленнєву компетентність дітей – аутистів, глибше розвивати індивідуальність і т.д.

Особистісно-зорієнтований підхід є методологічним інструментом, що передбачає розгляд дитини як суб'єкта саморозвитку, самопізнання та виховання, а педагога як консультанта, який стимулює процеси саморозвитку та самовиховання дітей. Система мовленнєвої роботи повинна включати поступовий перехід від репродуктивних до мовленнєвих дій, що досягається шляхом зміни видів дитячої творчості з використанням особистісно-зорієнтованого підходу. Завдяки поєднанню означених компонентів посилюється робота над формуванням мовлення у дітей старшого дошкільного віку з аутистичними порушеннями, що сприяє їх розвитку.

Актуальним є питання індивідуалізації та диференціації підходів до розвитку особистості. Різні дослідники вивчали зародження індивідуального підходу, який поділявся на такі напрями: індивідуальний підхід у вихованні дітей (Є. Аркін, І. Дикопольська) та розробка диференційованих програм для мовленнєвого розвитку дітей (А. Богуш, К. Щербакова). Значну увагу індивідуальному підходу приділяв Я. Коменський, який стверджував, що робота з дітьми може бути «легкою і приємною». Вчений висловив такі думки: «Немає в світі жодної скелі або вежі такої висоти, на яку хоча б хто-небудь не міг би піднятися, якщо в нього є ноги. Потрібно тільки продумати шлях, яким ми будемо крокувати, тобто зробити його зручним» [25, с. 12].

Індивідуалізація та диференціація підходів до розвитку особистості є ключовими у контексті сучасної освіти, зокрема у роботі з дітьми -аутистами старшого дошкільного віку. Особистісно-зорієнтований підхід, що базується на врахуванні унікальних потреб та можливостей кожної дитини, сприяє створенню індивідуальних освітніх траєкторій, що дозволяє не лише оптимізувати процес

формування мовленнєвої компетентності, але й забезпечити гармонійний розвиток особистості.

Застосування диференційованих методів і форм виховного впливу на дітей дошкільного віку з аутистичними порушеннями є важливим елементом сучасної педагогічної практики. Диференціація є однією з форм інноваційних технологій, яку часто використовують на заняттях з розвитку мовлення. Означений підхід, як принцип розвитку, передбачає організацію роботи отже, щоб одній дитині або групі дітей надавали завдання різної складності, створюючи сприятливі умови для розвитку та виховання кожного [28, с. 42].

Завдяки диференціації у освітньому процесі можна ефективно підтримувати мотивацію дітей-аутистів до освітнього процесу, підвищувати впевненість у своїх силах та забезпечувати індивідуальний підхід до кожного. Отже, інтеграція диференційованих методів і форм виховного впливу сприяє всебічному розвитку дітей, допомагаючи їм досягати значних успіхів у мовленнєвій діяльності та інших сферах життя.

Використання методик індивідуалізації та диференціації на заняттях у закладі дошкільної освіти під час формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного з аутистичними порушеннями віку дозволяє дітям виявляти знання на зручному для них рівні. Це сприяє тому, що в майбутньому дитина проявлятиме власне бажання до саморозвитку. Диференціація забезпечує врахування індивідуальних особливостей і потреб кожної дитини, створюючи сприятливі умови для її всебічного розвитку.

Індивідуалізація освітнього процесу дозволяє не тільки адаптувати завдання під можливості кожної дитини, але й стимулювати її досягати нових вершин у власному темпі, що особливо важливо для дітей з аутистичними порушеннями, де особистісно-зорієнтований підхід забезпечує ефективну підтримку та стимулює інтеграцію дітей в суспільство. Завдяки означеному підходу, освітній процес стає більш гнучким і адаптивним, що дозволяє кожній дитині незалежно від особливостей відчувати себе комфортно та впевнено,

розвивати мовленнєві навички та досягати успіхів у навчанні та соціальній взаємодії.

Широкі можливості для створення нової, індивідуалізованої технології освітнього процесу надають саме засоби цифровізації. Однак, деякі педагоги, психологи, зокрема Н.Тверезовська, вважають доцільним розділити поняття «індивідуальний» та «індивідуалізований» освітній процес [47, с. 60-65]. Оскільки навчальні програми різних типів під час занять та після занять частіше використовуються при груповій та колективній діяльності вихованців, комп'ютер не завжди виконує роль засобу індивідуального навчання. Індивідуальним Н.Тверезовська вважає такий освітній процес, який здійснюється за принципом «один вихованець - один комп'ютер». Індивідуалізованим навчанням, що максимально враховує особливості конкретного вихованця, слід вважати таке, що не орієнтується на середній стандарт, а відповідає моделі, яка відображає індивідуальні особливості дитини.

Аналіз сучасних освітніх систем показує, що в більшості з них враховуються такі фактори: правильність і неправильність відповіді, тип помилки, час виконання, переважаючий тип помилок на певному часовому інтервалі освітнього процесу, а також адекватна міра допомоги. Лише в окремих випадках помилки при виконанні завдань співвідносяться з причинами, зумовленими недоліками в пізнавальній діяльності, а не наочною складністю [19]. Н.Тверезовська зазначає: «Справжня індивідуалізація освітнього процесу за допомогою засобів цифровізації може бути досягнута лише при управлінні та рефлексії освітньою діяльністю» [47, с. 60-65].

В індивідуальному навчанні засоби цифровізації виконують ще більш різноманітні функції: вони подають інформацію у вигляді тексту та графічних зображень, «ставлять» питання, здійснюють контроль знань, відпрацьовують навички та вміння, а також служать засобом ігрової діяльності дітей. Для того, щоб вихованці могли користуватися засобами цифровізації як навчальною машиною, їм достатньо мати такі нескладні вміння: розпізнавати інформацію з

дисплея, робити запит необхідної інформації з пам'яті машини та відповідати на питання за програмою.

Розглядаючи індивідуалізацію освітньої діяльності як основу диференційованого навчання, Г. Козлакова [19] зазначає, що розв'язання проблеми диференціації освітнього процесу часто вбачають у відкритті освітніх закладів з поглибленим вивченням іноземної мови, математики і т.д. Це, безумовно, цікавий і важливий напрямок, але він не вирішує поставленої проблеми. Засоби цифровізації, що враховують розвиток особистих якостей усіх дітей, сприяють розвитку здібностей у тій галузі знань, яка стала центром основних інтересів дитини. Методи і прийоми використання засобів цифровізації розкриваються, спираючись на індивідуальний підхід до освітньої діяльності підгруп дітей чи всієї групи.

Використання навчальних програм різних типів дозволяє перевести навчання на діяльнісний підхід, враховувати диференційований, а у певних випадках індивідуалізований підхід, до вивчення матеріалу, отримання умінь і навичок, творчої діяльності. Засоби цифровізації дозволяють отримувати цікаву інформацію, що забезпечує мотивацію навчання переважно у невстигаючих дітей.

Засоби цифровізації дозволяють не тільки індивідуалізувати та диференціювати освітній процес, але й здійснювати контроль та самоконтроль, візуалізувати навчальну інформацію, моделювати та імітувати досліджувані процеси і явища, формувати вміння приймати оптимальні рішення в різноманітних ситуаціях, розвивати певні види мислення і т.д.

Закон України «Про Концепцію формування інформаційного суспільства» визначає, що засоби цифровізації є сукупністю засобів і технологій, призначених для збирання, зберігання, обробки та передачі інформації, включаючи, але не обмежуючись, Інтернетом, мобільними телекомунікаційними системами та системами бездротового зв'язку [38].

Використання засобів цифровізації на заняттях розширює можливості впедагога у підборі матеріалів і форм освітньої роботи, робить заняття яскравими

та цікавими, інформаційно та емоційно насиченими. При формуванні мовленнєвої компетенції за допомогою засобів цифровізації слід враховувати, що людина запам'ятовує 20% почутого, 40% побаченого, 60% одночасно побаченого і почутого, 80% побаченого, почутого і зробленого самостійно.

Отже, засоби цифровізації в освіті сприяють: розкриттю, збереженню та розвитку індивідуальних здібностей дітей; формуванню пізнавальних здібностей, прагнення до самовдосконалення і т.д. С. Ладивір наголошує на тому, що «основна цінність дитячої особистості у прекрасний період свого росту й розвитку полягає у її здатності та постійному прагненні до вдосконалення» [32, с. 14–15].

Висновки

Використання особистісно-зорієнтованого підходу під час розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з аутистичними порушеннями засобами цифровізації дозволяє максимально враховувати рівень мовленнєвого розвитку, мовні здібності, наміри, бажання та індивідуальні особливості кожної дитини, стимулюючи творчі прояви з орієнтацією на індивідуальність дитини. За таких умов зникає традиційна запрограмованість, адже в плануванні роботи педагог відштовхується не від програми, а від індивідуальних можливостей кожної дитини. Програма залишається орієнтиром щодо базового рівня мовленнєвої компетентності дитини на кожному віковому етапі. Педагогу надається право вільно використовувати програмовий матеріал у межах однієї програми чи з інших варіантних програм.

Список використаних джерел:

1. Алексєєнко Т. Сходінки гуманних взаємин батьків і дітей. *Дитячий садок*. 2002. № 24/168. – Червень. С. 11–13.
2. Бабанський Ю. К. Педагогіка: навч. посіб. 2-е вид. Херсон: Просвещение, 1998. 468 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти / наук. керівник: за ред. А. М. Богуш; авт. кол.: Богуш А. М., Беленька Г. В., Богінч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В. та ін. Київ: Видавництво МОН, 2012. 26 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2-х кн. Кн. 1. Особистісно-зорієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
5. Бех І. Д. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Виховання особистості: навч.-метод. посібник: у 2 кн. Кн. 2. Київ: Либідь, 2003. 344 с.
6. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 2. С. 27–33.

7. Бех І. Особистісно-орієнтований підхід у вихованні. *Професійна освіта: педагогіка і психологія: Українсько-польський щорічник*. Ченстохова-Київ, 2000. С. 33-50.
8. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток п'ятирічної дитини. *Дошкільне виховання*. 2013. № 7. С. 6–10.
9. Ващенко Г. Твори. Т. 4. Праці з педагогіки та психології. Київ: Школяр-Фада ЛТД, 2000. 416 с.
10. Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне: Волинські обереги, 2012. С. 20.
11. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ, 1997.
12. Горбатюк Н. М. Особистісно-зорієнтоване виховання студентів у процесі викладання дисциплін хімічного циклу. *Педагогіка*. Збірник наукових праць. 2012. Вип. 11. С. 31–35.
13. Джемс (Джеймс) Вільям. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.
14. Енциклопедія українознавства: в 10 т. / гол. ред. В. Кубійович. Львів: Молоде життя-НТШ, 2000. Т. 9. С. 3514.
15. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38-39, ст. 380.
16. Індивідуалізація виховання в дитячому садку: метод. реком. / С. Є. Кулачківська, Г. В. Гуменюк, О. О. Вовчик-Блакитна, С. О. Ладивір, І. І. Карабаєва, Т. О. Піроженко, О. В. Писарева, К. В. Карасьова, Л. І. Соловйова. Київ: Міленіум, 2005. С. 23.
17. Індивідуальний підхід: його суть і шляхи реалізації у вихованні дошкільників / упоряд. О. Л. Кононко. Київ: Освітнянин, 1996. С. 31.
18. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами-омографічними коренями. Київ: Укр. енциклоп. ім. М. П. Бажана, 2002. 912 с.
19. Козлакова Г. О. Комп'ютеризовані технології обробки ділової інформації: навч. посіб. для студ. техн. спец. ІНТУУ "Київський політехнічний ін-т"; АПН України; Інститут вищої освіти / Всеволод Іванович Костюк (ред.). Київ; Рівне: РДТУ, 2001. 233 с.
20. Колупаєва А. А., Данілавічюте Е. А., Литовченко С. В. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі. Київ: Видавнича група «А.С.К.», 2012. С. 7–20. (Серія «Інклюзивна освіта») (Схвалено комісією із спеціальної педагогіки Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, протокол № 3 від 13.04.2012 р.).
21. Колупаєва А. А., Данілавічюте Е. А., Литовченко С. В. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі. Київ: Видавнича група «А.С.К.», 2012. С. 7–20. (Серія «Інклюзивна освіта») (Схвалено комісією із спеціальної педагогіки Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, протокол № 3 від 13.04.2012 р.).
22. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія. Київ, 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ispukr.org>.
23. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Технології інклюзивного навчання: педагогічні підходи та інструменти. Київ: Видавнича група «Пілат», 2019. 125 с.
24. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Педагогічні технології інклюзивного навчання: навч.-метод. посібник. Київ: Видавнича група «Атопол», 2015. 136 с. (Рекомендовано Міністерством освіти і науки України, лист № 1/11-6153 від 28.04.2015 р.).
25. Коменський Я. А. Велика дидактика. Київ: Рідна школа, 1984. С. 12.
26. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навч. посіб. для вищ. навч. закладів. Київ: Освіта, 1998. 225 с.
27. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. Київ: Рідна школа, 1989. 608 с.

28. Кравець О. М. Інноваційні технології в освіті. Київ: Освіта, 2010. С. 42.
29. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія. Київ: Фенікс, 2009. 416 с.
30. Крайник С. Особистісно-зорієнтований підхід до освітньо-виховного процесу в дошкільних закладах. *Рідна школа*. 2006. № 11. С. 57–58.
31. Кузьменко В. У. Індивідуалізація виховання і навчання. *Дошкільне виховання*. 2000. № 10. С. 5.
32. Ладивір С. Індивідуалізація виховання дитини в дитячому садку. *Дошкільне виховання*. 2002. № 1. С. 14–15.
33. Міхелі С. Педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського як концептуальна основа особистісно орієнтованого підходу. *Початкова школа*. 2003. № 9. С. 5–11.
34. Монтессорі М. Допоможи мені це зробити самому / уклад., вступ. стаття М. В. Богуславський, Г. Б. Корнетов. Херсон: Видавн. дом «Карапуз», 2000. С. 151.
35. Ніколаєнко С. О. Особливості когнітивного компонента в психологічній структурі сугестивного впливу педагога. С. 1–13. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/> (дата звернення: 24.09.2021).
36. Ортега і Гассет. Що таке філософія? Херсон: Думка, 1991. 270 с.
37. Погорілий О. І. Соціологічна думка ХХ століття. Київ: Либідь, 1996.
38. Про Концепцію формування інформаційного суспільства: закон України [Електронний ресурс]. URL: <http://sluhannya.in.ua/forum/kb.php?mode=article&k=45> (дата звернення: 24.09.2021).
39. Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 436 с.
40. Процюк С. Степан Процюк про Василя Стефаника, Карла-Густава Юнга, Володимира Винниченка, Архипа Тесленка, Ніку Турбіну. Київ: Грані-Т, 2008. 96 с. (Серія «Життя видатних дітей»).
41. Психологія / під заг. ред. А. В. Петровського, М. Г. Ярошевського. Херсон, 1990.
42. Роджерс К. Погляд на психотерапію. Становлення людини. К.: Дайджест, 1994. 425 с.
43. Руденко І. М. Вплив розлучення батьків на життєдіяльність дитини молодшого шкільного віку: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07.
44. Соціальні служби – родині: розвиток нових підходів в Україні / за ред. І. М. Григи, Т. В. Семигіної. Київ: Києво-Могилянська Академія, 2002. 188 с.
45. Соціологічна думка України: навч. посіб. / М. В. Захарченко, В. Ф. Бурлачук, М. О. Молчанов та ін. Київ: Заповіт, 1996.
46. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. Київ: Рад. школа, 1977. Т. 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. С. 174.
47. Тверезовська Н. Т. Міжнародний досвід використання освітніх мереж у освітньому процесі. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах: наук.-метод. журнал*. 2008. № 6. С. 60–65.
48. Хьелл Д., Зиглер Д. Теорії особистості. Київ: Педагогіка, 1997. 350 с.
49. Ясперс К. Сенс і призначення історії / Карл Ясперс; пер. з нім.; вступ. ст. П. П. Гайдено. Київ: Политвидав, 1991. 527 с.
50. Complete Ukrainian-English Dictionary / By J. N. Krett and C. H. Andrusyshen. Saskatoon: University of Saskatchewan, 1955. 1163 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Демидова Юлія Олексіївна (<https://orcid.org/0000-0001-6587-0152>)Ю, кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи та молодіжної політики, доцент кафедри дошкільної освіти Маріупольського державного університету (Розділ 1.3).

Крутій Катерина Леонідівна (<https://orcid.org/0000-0001-5001-2331>), доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної освіти Маріупольського державного університету (Розділ 1.3).

Макаренко Світлана Іванівна (<https://orcid.org/0000-0001-8933-9681>), кандидат педагогічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри дошкільної освіти Маріупольського державного університету (Розділ 1.2).

Поповська Оксана Анатоліївна (<https://orcid.org/0000-0002-4424-4627>), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти Маріупольського державного університету (Розділ 1.4).

Фунтікова Ольга Олександрівна (<https://orcid.org/0000-0003-4183-3263>), доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної освіти Маріупольського державного університету (Розділ 1.1).

Чекан Оксана Іванівна (<https://orcid.org/0000-0002-3480-6366>), кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної та спеціальної освіти Мукачівського державного університету (Розділ 1.5).

Яйленко Вікторія Федорівна (<https://orcid.org/0000-0002-2594-3983>), старший викладач кафедри дошкільної освіти Маріупольського державного університету (Розділ 1.1).

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>